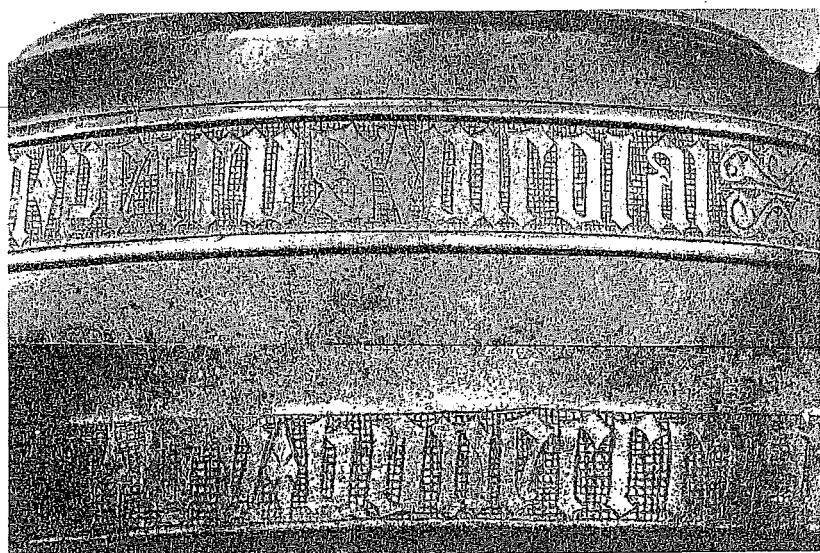

IBT

På kannans buk står Petrus Nicolai, kanngjutarens namn, och därunder en bokstavsrad som möjligen är ett missförstått årtal. — Foto ATA.

Den stora skänkekannan

från Nyköpingstrakten

Av O. Källström

Fornminnesvården i Sverige fungerade redan på 1600-talet både snabbt och effektivt — det är den reflexion man gör sig, när man litet närmare studerar omständigheterna kring ett fynd i Nyköpingstrakten, gjort år 1674. Det märkliga fyndet är en mycket stor senmedeltida malmkanna, den största och mest imponerande som finns i landet. Den infördes omedelbart till statens samling, då kallad Antikvitetskollegium, nu Statens historiska museum, där den bär det låga inventarienumret 294.

Då liksom nu stod riksantikvarien under överinseende av en mäktig och myndig överhet och så kom det sig, att dåvarande riksantikvarien Johan

O. KÄLLSTRÖM

Hadorph efter snabbt verkställd efterforskning och inkämning av fyndet avlät en den 22 september 1674 daterad undersökningsrapport till rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie. Rapporten (som f. ö. avtryckts av Henrik Schück, Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Dess förhistoria och historia, II, Sthlm 1933, s. 366 f.) är av det intresse, att den bör återges i originalversionen även här.

"Såsom iag i förledne lögardagz fick kunskap medh posten, att en prestman nider moot Nykiöping hafwer funnit en stoor malmkanna full medh penningar uthi och Kannan all öfwer medh bookstäfwer skrifwin, altså gaf iag mig ingen roo, förr än iag strax skulle resa hijt nider att finna dher medh som iag mente en stoor skatt. Kannan war reda försold till en guldsmedh i Nykiöping, hijt iag fördenskull reste och den äntelig kunnat mig mig bemäktiga för 20 dr. Sölfwermitt, så mycket han gifwit hafwer, och är hon af 4 eller 6 kannors mått medh stoor grepe uthi och smalhalsat up åth sampt många andra bookstäfwer uppå både på låcket, halsen, grepen, buken och foten af munkestyyl, som iag tycker af den art wara, som i Seculo 1300 brukades. Men hwad det egentelig är, kan iag icke än sei ja, innan den blifwer upsudin, ty hon är nu mäкта oreen och iordswart af iorden och ålderen, Men mynt nekar presten aldeles till dher uthi warit, som andre lijkwäl mena, och han sei jer dher uthi war allena iord medh been, det iag icke kan troo, ty så gammal är hon icke, att hon i hedendomen är dijt kommen. Sedan märker iag på låcket ståå *Hielp gut, Hielp Maria* etc. uthan huru det är, så hafwer annat warit i henne".

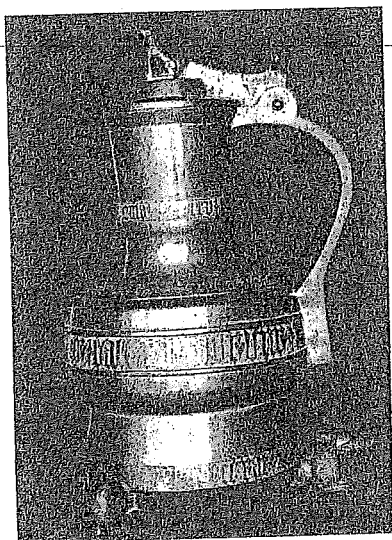
Diskussionen om det osannolika i, att kannan varit full med pengar, ter sig fullkomligt modern. Det enda man beklagar är, att fyndplatsen inte exakt angivits. Ty den detaljen, som man numera lägger stor vikt vid, förefaller det som om Hadorph hade bort kunna klara, även om han inte fick tag i kannan förrän i andra hand, hos den guldsmed i Nyköping till vilken den försålt. Det enda man vågar sluta sig till är väl, att fyndplatsen icke legat bortom Nyköping från Stockholm räknat, ty då hade reseberättelsen sannolikt formulerats på annat sätt: prästen ifråga hade väl icke angivits bo "ned mot Nyköping".

Om man betänker, att vetenskapsgrenarna arkeologi och konsthistoria icke hade utbildats på Hadorphs tid, förstår man att denne måste grunda sin datering på andra drag hos kannan. Som erfaren historiker och god kännare av medeltidsskrift kommer han fram till tidsbestämningen 1300-talet.

SKÄNKEKANNAN

Den stora skänkekannan är här avbildad i fjärdedels skala. — Foto ATA.

En motsvarighet till nyköpingskannan finns i Trondbeims museum. Närmare fyndomständigheter saknas.

Detta får väl inte anses vara så dåligt då vi nu, nästan trehundra år efteråt, visserligen sätta 1400-talet (möjligen 1500-talets början) i stället men samtidigt inte äro i stånd att tränga ihop marginalen något avsevärt mera.

Vår kanna (sid. 101) är 50 cm hög och består av kraftigt gods (malm) som ger den tyngd därefter. Dess allmänna form framgår av totalbilden; tilläggas bör, att den är något nedåtrundad i botten, så att den inte kan stå säkert på vanlig vågrät yta. Den måste alltså antingen ha haft några fastlödda fötter, ungefär sådana lejonfötter som den närmast liknande kannan här i Norden har, nu i museet i Trondheim (se bilden ovan), eller också har den stått i en lös trefots ring. Det tidigare alternativet kan uteslutas. En undersökning med ultraviolett strålning har visat, att ingen som helst lödrand eller något liknande spår av fasta fötter förekommer.

I fråga om en annan detalj överensstämmer vår kanna däremot såväl med den nyssnämnda i Trondheim förvarade kannan som med en annan norsk kanna, av mera normal storlek (sid. 103), funnen i närheten av Oslo och nu i Universitetets Oldsaksamling där. De ha inskriptionsbårder, utförda i samma teknik. Sigurd Grieg, som behandlat de norska kannorna (Det norske håndverks historie I, sid. 209 och 211) anser att dessa ornamentalt hållna inskrifter äro ingraverade efter det att kannan gjutits färdig. Det

SKÄNKEKANNAN

En annan motsvarighet finns i Universitetets oldsaksamling i Oslo. Den är funnen vid Sandor, Mariedalen.

är möjligt att han har rätt. Själv tror jag ej att svaret, för vår kannas vidkommande, kan ges med mindre man avlägsnar den vackra patinan på ett par ställen, i och för närmare undersökning, och det vill nog ingen förorda.

Om inskrifterna sades nyss, att de äro ornamentalt hållna. En inskrifts huvuduppgift är givetvis att meddela någonting. Meningslösa bokstavsramsor som ornering bruka emellertid uppträda, då en konsthantverksgren kommit så långt i fabriksmässighet, att man med ett modernt ord kan tala om serietillverkning inom verkstaden ifråga. På franska och rhenländska emaljsaker från 1100—1200-talen kan man ibland läsa obegripliga arabiska bokstavstecken vilka vittna om, att mörerna i Spanien fungerat som läromästare för de europeiska emaljmakarna. På s. k. nürnbergfat (varav många äro eller varit dopfat i svenska kyrkor) finner man några ständigt återkommande bokstavsramsor, vilka i generationer reproducerats av de icke boklärda hantverkarna. Delvis kan man lösa sådana gåtor. En böne- eller besvärjelsestump kan ibland vara den missförstådda förebilden.

Inskrifterna på vår kanna innehålla både bön och besvärjelse — alldeles som sig bör under ett tidsskede, då vanefromheten ständigt lade Guds ord i var mans mun, men då man också, för säkerhets skull, förtänksamt mumlade något abrakadabra, som säkrare förstods av den andre potentaten.

För att börja med handtagets inskrift (sid. 105), står där: *hielp got help maria*, en mycket vanlig åkallan (hjälp mig Gud, hjälp mig, Maria!) i inskrifter på olika slags föremål, ofta även t. ex. på fingerringar.

På locket befinna sig två koncentriska inskriftrundlar (sid. 105). Den inre upprepar handtagsskriftens bön: *hielp got help maria*. Den yttre är något meddelsammare: *petrus nicolai me fecerat help ridder sunte iorge ananizaptae* (Petrus Nicolai gjorde mig, hjälp riddar sankt Georg, ananizaptae). Här ha vi alltså först uppgiften om gjutaren, därefter åkallan av den helige Georg och slutligen en mystisk formel vilken troligast (enl. H. Bächtold-Stäubli, *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* I, Berlin-Leipzig 1927, sp. 395) bör tolkas som ett akrostikon av begynnelsebokstäverna i en annan, längre, latinsk formel — ett slags andligt kraftavkok eller dubbeldestillat alltså — mot ett av medeltidens värsta gissel, pesten.

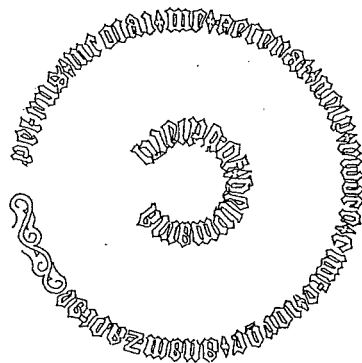
Själva kannan smyckas av ej mindre än fyra inskriftsbårder. Kring halsen (sid. 104—5): *sepr aspectu cofert emblema refertu help ridder sunte iorge*. Den avslutande åkallan av sankt Georg är densamma som nyss. Men därtill kommer en inrimmad latinsk versrad: *se(m)per aspectu(m) co(n)fert emblema refertu(m)*, fritt översatt: "Anblicken härav medför alltid något uppfriskande; tack vare (eller genom) emblemet".

Den andra i ordningen av kannans inskrifter (sid. 104—5) lyder: *me fecerat et si mortiferum quidquid biberint non eis nocebit petrus nicolai me fecerat*. Återigen uppgiften om denne Petrus Nicolai som "gjorde mig" (två

SKÄNKEKANNAN

De olika texterna på kannan har här vecklats ut. Den övre högra raden läses på kannans handtag, de övriga raka raderna på själva kannan, de bögge runda på locket. — Teckningen gjord i skala ¼ av H. Faith - Ell.

gångar upprepad) och dessutom den lugnande försäkran (fritt översatt): Om ock man dricker gift ur denna, skadar det en inte".

Kring kannans buk (sid. 99) återigen gjutarens namn (det måste ha varit en av stor självkänsla uppfylld, yrkesstolt man, som på detta sätt reklamerar för sig själv tre gånger) samt Heliga tre konungar frambärande myrra och guld: *iaspar fert mirram thus melchior baltzar aurum petrus nicolai*.

Och slutligen kring foten en, med undantag av den också här anropade riddar sankt Georg, nästan helt obegriplig inskrift: *gy honeccchn (?) lude al gemeyne makes in 10 . . .* (kranfästet har här förstört några bokstäver) *. . . ne etende help rdder sunte iorge ananizapta*.

O. KÄLLSTRÖM

Dessa med konsthantverkarens hela skönhetsglädje utförda, vackra inskriftsramsor ge oss alltså, tyvärr, ett ganska magert meddelande. Det obegripliga ordet honeccchn i fotrandens inskrift skulle möjligen kunna tänkas innehålla ett missförstått latinskt årtal skrivet med minuskler (sid. 99), men att dechiffra det, lär väl bli svårt. Den ständiga upprepningen av kanngjutarens eget namn är påfallande. Kanske är förklaringen den, att mästare Petrus, obevandrad i läs- och skrivkonsten, hade ett förråd av inskriftsförlagor i sin verkstad, egentligen avsedda att blott användas var för sig på kannor av olika storlek, men här anbragta allesammans på en praktkanna för en särskilt förnäm beställares räkning. Att utav mästar namnet ("Peter Nilsson", eller Nielsen") samt åkallan av Sankt Göran dra slutsatsen att vi här ha att göra med ett svenskt arbete, är kanske för djärvt. Namnet var säkerligen allmänt i alla de skandinaviska länderna, Georgskulten likaså och därtill i Nordtyskland.

Att en så väldig kanna som denna skulle kunna ha använts att dricka direkt ur, är uppenbart orimligt. Den har endast nyttjats som skänkekanna: "Ingen fordöm ställde på borden krus och skålar; ur mjödkaret av husets munkänk fylldes bägarn", berättar Olaus Magnus i sin "Historia om de nordiska folken", femte boken, kap. 3. Som överstycke till kap. 37 i trettonde boken har han en bild, vilken just visar hur man brukar skänkekannan, låt vara där en kanna av enklare slag. Men kannor av lika elegant form förekomma ofta på utländska träsnitt och kopparstick från samma tid, som Olaus Magnus beskriver, alltså omkring år 1500.

Vår kanna är ju en praktsak. Den härstammar säkert från ett rikt hus, där man följt utländsk sedvänja. Var kannan tillverkats är svårt att säga: troligen Nordtyskland. Men alldeles uteslutet är det väl inte, att såväl den stora norska kannan, sid. 102, som vår egen kanna tillverkats här i Norden. Olaus Magnus är, som väl torde vara bekant, inte i allo den pålitliga källan. Men när han i kapitlet "Om smedernas konstskicklighet" säger, att man här i Sverige "tack vare den rika malmhalten" var i stånd att "utföra storartade arbeten", så berör ju hans uttalande ett område, där såväl andra skriftliga uppgifter som bevarade konstalster äro säkra vittnesbörd om samma sak.